

صله رحم و تاثیرات فردی و اجتماعی آن

در گذشته، اقوام و خویشاوندان به راحتی از حال یکدیگر مطلع و از آثار مثبت روابط خویشاوندی بهره مند می‌شدند؛ ولی امروزه نیاز است تا افراد جامعه، یک بازنگری در این زمینه مهم اجتماعی داشته باشند.

در گذشته، اقوام و خویشاوندان به راحتی از حال یکدیگر مطلع و از آثار مثبت روابط خویشاوندی بهره مند می‌شدند؛ ولی امروزه نیاز است تا افراد جامعه، یک بازنگری در این زمینه مهم اجتماعی داشته باشند.

امروزه با گسترش تغییرات اجتماعی، اقتصادی و استفاده بیش از حد از تکنولوژی‌های گوناگون که با خود، فرد گرایی را به دنبال داشته است، روابط خویشاوندی به شدت تحت تأثیر قرار گرفته‌اند؛ به طوری که روابط خویشاوندی نسبت به گذشته بسیار کمرنگ شده است.

در گذشته، اقوام و خویشاوندان به راحتی از حال یکدیگر مطلع و از آثار مثبت روابط خویشاوندی بهره مند می‌شدند؛ ولی امروزه نیاز است تا افراد جامعه یک بازنگری در این زمینه مهم اجتماعی داشته باشند.

در اندیشه اسلامی، حفظ و گسترش روابط فامیلی و ارتباط صمیمانه با خویشاوندان، اهمیتی بسیار دارد؛ تا جایی که به فرموده پیامبر اسلام صلی‌الله‌علیه‌وآله، قطع رحم باعث قطع رحمت خداوند می‌شود.[1]

امام محمد باقر علیه‌السلام نیز درباره صله رحم فرموده است: «صله رحم اعمال را پاک می‌کند، دارایی‌ها را فزونی می‌بخشد، بلا را دور می‌گرداند، کار حساب رسی را آسان می‌کند و مرگ را به تأخیر می‌اندازد.»[2]

البته برای صله رحم تعاریف متعددی آمده است که از جمله آن:

1. احسان نمودن به نزدیکان و خویشاوندان نسبی و سببی و مهربانی و عطف و نشان دادن به آن‌ها و رعایت کردن احوال آنان است.[3]
2. شریک ساختن رحم و خویشاوندان در مال و مقام و دیگر خیرات دنیا که آدمی به آن‌ها دست می‌یابد.[4]

لذا صله رحم، تنها منحصر در رفت و آمد و دید و بازدید نیست؛ بلکه این موارد یکی از مصادیق تحقق صله رحم است. مصادیق دیگر نیز از جمله: تلفن زدن، احوالپرسی کردن، مکاتبه، فرستادن هدیه، کمک کردن و انفاق مال به اقوام نیز می‌تواند از مصادیق تحقق صله رحم باشد. همچنین که پیغمبر اکرم صلی‌الله‌علیه‌وآله در روایتی به حداقل مورد صله رحم یعنی سلام کردن اشاره داشته است: «صَلُّوا اَرْحَامَكُمْ وَتَوَلُّوا بِالتَّسْلِيمِ؛ صله ارحام کنید (با ارحام خود بیبوندید) گر چه با یک سلام کردن باشد.»[5]

امام صادق علیه‌السلام نیز به نوع صله رحم در موقعیت‌های مختلف اشاره داشته است و فرموده: «التَّوَّاصِلُ بَيْنَ الْأَخْوَانِ فِي الْأَخْوَانِ فِي الْحَضَرِ التَّزَاوُرُ وَ فِي السَّفَرِ التَّكَاثُبُ؛ پیوند میان دوستان در وطن، دید و بازدید و در سفر، نامه‌نگاری است.»[6]

در مقابل، منظور از قطع رحم این است که فرد با گفتار یا رفتار، خویشان را آزار دهد و از برآورده کردن نیازهای آنان غفلت کند، از آنان دفع ظلم نکند، اگر مریض شدند، به عیادتشان نشتابد و هنگامی که از مسافرت برگشتند، به دیدنشان نرود.[7]

تأمین نیاز به محبت

انسان در تمام مراحل زندگی خود نیازمند محبت است. بهترین مأمّن تأمین این نیاز، اعضای خانواده و سپس خویشان و بستگان هستند.

اما حکمت و فلسفه صله رحم همچنان که در معنای آن هم وجود دارد، برقراری تعاطف و مهرورزیدن خویشان به همدیگر است. امام صادق علیه‌السلام در این باره فرموده است: «تَوَّاصَلُوا وَ تَبَارَّأُوا وَ تَرَاحَمُوا وَ تَعَاطَفُوا؛ صله رحم انجام دهید و نیکی کنید و با رحمت و عطف با یکدیگر برخورد کنید.»[8]

در واقع با یک صله رحم کردن، هم نیاز به محبت آن فرد (کسی که مورد محبت واقع شده) برطرف شده و هم با واکنش محبت آمیز شخصی که به او محبت شده است، زمینه تأمین و ارضای نیاز به محبت فرد محبت کننده نیز فراهم می‌شود.

از این رو برای هر فردی لازم است که احساس کند افرادی او را دوستش دارند و برای او احترام قایل هستند و او را همان طور که هست، می‌پسندند. این احساس در تشدید حس اعتماد به نفس و نشاط درونی مؤثر است. این نیاز در ارتباطات خانوادگی به صورت شایسته‌ای وجود دارد و اعضای فامیل با اظهار محبت و علاقه‌مندی به همدیگر، باعث شادی و نشاط و کارآمدی یکدیگر می‌گردند. ارتباطات فامیلی و دوستانه باعث گسترش دوستی و محبت می‌شود؛ زیرا هر چقدر انسان‌ها با همدیگر مجاورت و ارتباط داشته باشند و به یکدیگر اظهار علاقه کنند، دوستی‌شان پایدار می‌شود.[9]

ارضای نیاز به تعلق به گروه

مشکلی که امروزه به خاطر وجود فضاهای مجازی و کم شدن روابط فامیلی در جامعه ما وجود دارد و به شدت در حال رشد است، عدم تعلق کودکان و فرزندان به گروه است. مسلماً ارتباط و تعلق به گروه، صرفاً به خاطر تأمین احتیاجات مادی نیست؛ بلکه افراد با تعلق پیدا کردن در یک گروه، پی به ویژگی‌های اخلاقی، استعدادها و توانمندی‌های خود و در نهایت پی به مهارت‌های ارتباطی خود با دیگران می‌برند. به طوری که افراد یاد می‌گیرند که چگونه با دیگران برخورد و تعامل کنند، چگونه افکار، عقاید و نظرات دیگران را بپذیرند و یا تحمل کنند و یا چگونه در حضور جمع اعتماد به نفس خودشان را حفظ کنند.

آبرهام مزلو روان شناس غربی، نیازی را با عنوان «نیاز به تعلق داشتن» مطرح می‌کند که این نیاز به روش‌های متعددی قابل ارضا است؛ از طریق روابط دوستانه با دیگران، از طریق ارتباطات اجتماعی، ارتباط خویشاوندی و ارتباط با همسر.[10]

از این رو گروهی به نام اقوام و خویشاوندان، می‌تواند یک گروه منسجم اجتماعی را به وجود آورد و افراد به ویژه کودکان و نوجوانان در آن گروه پیشرفت‌ها و مهارت‌های اجتماعی مختلفی به دست آورند.

افراد با تماس و ارتباط مداوم با اقوام و خویشاوندان نزدیک خود و دریافت واکنش مثبت از سوی آنان، هیچ گاه احساس طرد شدن و یا مورد تنفر واقع شدن و یا احساس تنهایی (که معضل بزرگ این قرن بشری است) نخواهند کرد.

همچنین افراد با ایجاد فضایی صمیمی میان خود و احترام متقابل با اقوام و خویشاوندان نزدیک خود، می‌توانند الگو و سرمشق مناسبی برای فرزندان‌شان باشند؛ چرا که بخش مهمی از آموخته‌های افراد از راه تقلید و الگوگیری از دیگران است؛ افراد با مشاهده اعمال و رفتار گروه اجتماعی فامیلی و تجزیه و تحلیل آن، نگرش‌ها و ارزش‌های خود را سامان می‌دهند و رفتارها و الگوهای رفتاری را یاد می‌گیرند و آداب و رسوم تعامل و برخورد با دیگران، خوش رفتاری و خلق و خوی پسندیده را فرا می‌گیرند. امام صادق علیه‌السلام فرمود: «صِلَةُ الارحام تحسن الخلق؛ صله رحم و رابطه خویشاوندی، اخلاق را نیکو می‌کند.» [11]

ارضای نیاز ابراز خود

یکی از نیازهای روانی بشر، نیاز به ابراز خود و ارائه افکار و عقایدش به دیگران است. ابراز وجود، یعنی اینکه فرد دل و جرأت داشته باشد و بتواند از حق خود و خواسته خود دفاع کند و نگذارد حقش ضایع گردد و یا مجبور به کاری شود که تمایلی به آن ندارد. از این رو افرادی که در این زمینه (ابراز وجود) مشکل دارند، بازیچه خواسته‌های دیگران می‌شوند و دائماً احساس ناراحتی از وضعیت موجود دارند و خود را سرزنش می‌کنند. یکی از بهترین فرصت‌های ابراز وجود همین حضور در جمع‌های خانوادگی، دید و بازدیدها و روابط خویشاوندی است.

از طرفی برقراری روابط خویشاوندی، به افراد حس اعتماد به نفس، توانایی و کفایت را القا می‌کند. در غیر این صورت، افراد احساس ضعف و حقارت یا حس خود بزرگ بینی پیدا می‌کنند. بدین معنی که فرد یا خود را حقیر و منززل تصور می‌کند و یا خودمدار و خودنما خواهد شد که متأسفانه هر دوی این موارد، نشان دهنده اختلال در درک واقعیات و واکنش‌های دیگران نسبت به خود است.

بر همین اساس، روانشناسان براین باورند که علت اصلی حس حقارت و خود بزرگ بینی برخی از افراد در طرد شدن مداوم از طرف اطرافیان است. بنابراین، معاشرت و برقراری روابط خویشاوندی، موجب تأمین شدن احساس خود ارزشمندی و عزت نفس در افراد می‌شود.

صله رحم و محبوب واقع شدن در میان خویشاوندان

از آنجایی که روابط خویشاوندی برخاسته از روابط اجتماعی است و بر اساس احترام متقابل و در فضا و محیطی از محبت و علاقه نسبت به یکدیگر صورت می‌گیرد، طرفین رابطه بر مبنای علاقه‌های عاطفی و فامیلی اقدام به دید و بازدید و معاشرت می‌کنند و برای ابراز ارادت و نشان دادن محبت و احترام به طرف مقابل، دست به چنین اقدامی می‌زنند. از این رو فرد احساس می‌کند که مورد تایید اطرافیان واقع شده است. به عبارتی معاشرت باعث می‌شود فرد در میان خانواده‌اش محبوب شود.

بر همین اساس، وقتی که یکی از افراد جامعه، دچار بحران و مشکل در زندگی خویش می‌شود، اگر یکی از خویشان‌ش، به او کمک کند و از نگرانی او بکاهد، در آن صورت خانواده‌ای که دچار رنج و سختی شدند، فرد کمک کننده را نجات دهنده‌ای آسمانی می‌پندارند که برای حل مشکل و رهایی آن‌ها فرود آمده است و محبوب آنان خواهد شد؛ گر چه تنها از او همدردی و همدلی ببینند. لذا امام علی علیه‌السلام در این باره فرموده است: «صِلَةُ الرَّحِمِ تُوْجِبُ الْمَحَبَّةَ؛ صله رحم، محبت آور است.» [12]

بدون شک، صله رحم به معنای احسان، مهربانی و توجه به نزدیکان است و هر فردی که نسبت به نزدیکانش، توجه و دلجویی داشته باشد، مورد محبت نزدیکانش قرار می‌گیرد. لذا فرد کمک کننده، در میان قوم و خویشاوندانش به فرموده امام باقر علیه‌السلام محبوب خواهد شد؛ «صِلَةُ الْأَرْحَامِ... تَحْبِبُ فِي أَهْلِ بَيْتِهِ؛ صله رحم انسان را در بین خویشان محبوب می‌کند.» [13]

کنترل کننده نامرئی

روانشناسان بر این باورند که افراد با قرار گرفتن در گروه و احساس تعلق و وابستگی به آن، بی‌شک بازدهی بالاتری نسبت به فعالیت‌های فردی پیدا می‌کنند. به همین خاطر می‌توان از این عامل برای پایبندی افراد به ارزش‌ها و باورهای اخلاقی و همچنین هنجارهای مثبت اجتماعی بهره جست.

چرا که انسان، گاهی خوب و بد نگرش‌هایش را از طریق مقایسه خود با دیگران درک می‌کند. تحقیقات بل (روانشناس اجتماعی) و دیگران نشان می‌دهد که حتی گاهی بدون اینکه هیچ آشنایی قبلی با موضوع داشته باشیم، تحت تأثیر گروه واقع می‌شویم و نگرش خاصی پیدا می‌کنیم. بنابراین اگر در زمینه ارزش‌های اخلاقی و اعتقادی و اجتماعی با گروهی انطباق و همانندی داشته باشیم، نگرش‌های ما به طور هشیار یا ناهشیار، تحت تأثیر این تعلقات گروهی قرار خواهد گرفت. [14]

از همین رو با گسترش فرهنگ صله رحم، احساس تعلق به گروه اقوام و خویشاوندان افزایش پیدا می‌کند و افراد جهت رعایت هنجارهای پذیرفته شده میان خویشاوندان تلاش بیشتری خواهند کرد. از آن جا که اگر کسی از هنجارهای پذیرفته شده جمع خانوادگی تبعیت نکند، از شبکه گروهی طرد می‌شود، خودبه خود جلوی بسیاری از ناهنجاری‌ها و بزهکاری‌ها گرفته خواهد شد.

آثار قطع روابط خویشاوندی

قطع رحم به اندازه‌ای در منابع دینی قبیح و منفور آمده است که همواره به افراد توصیه شده است با کسی که اقدام به قطع رحم کرده، معاشرت نکنند. امام جعفر صادق علیه‌السلام از جدش امام سجاد علیه‌السلام نقل می‌کند که فرمود: «... إِيَّاكَ وَ مَصَاحِبَةَ الْقَاطِعِ لِرَحِمِهِ فَاتَهُ وَجَدَتْهُ مَلْعُونًا فِي كِتَابِ اللَّهِ فِي ثَلَاثِ مَوَاضِعٍ؛ از معاشرت و دوستی با کسی که با بستگان خود قطع رحم کرده بپرهیز، زیرا چنین کسی را در سه جای کتاب خدا (بقره، آیه 27/ رعد، آیه 25/ محمد، آیات 22 - 23) مورد لعن و نفرین یافته‌ام.» [15]

چه بسا علت تأکید و پافشاری اسلام نسبت به پیوند و روابط خویشاوندی، به این خاطر باشد که تکامل، پیشرفت، تقویت و در نهایت موفقیت یک جامعه بزرگ‌تر در تمام زمینه‌های فرهنگی، اقتصادی، اجتماعی، برخاسته از تکامل و موفقیت جوامع کوچک‌تر یعنی خانواده و حفظ روابط خویشاوندی است؛ زیرا وقتی در جوامع کوچک‌تر یعنی خانواده و خویشاوندانش، یاری‌رسانی، عطوفت، مهربانی، از خودگذشتگی وجود داشته باشد، در نهایت موجب آبادانی شهرها و رونق اقتصادی جامعه می‌شود. اما در صورت قطع این ارتباط عاطفی و بی‌توجهی به این مسأله، در زندگی اجتماعی و خانوادگی، عواقب بدی متوجه انسان و جامعه می‌شود. هم‌چنان‌که امام علی علیه‌السلام در این باره فرموده است: «إِذَا قَطَعُوا الْأَرْحَامَ، جَعَلَتْ الْأَمْوَالُ فِي أَيْدِي الْأَشْرَارِ؛ اگر مردم صله ارحام و نیکی به بستگان را قطع نمایند، ثروت و دارایی آن‌ها به دست افراد شورو و ستمکار می‌افتد.» [16]

زیرا در واقع هنگامی که افراد فامیل با هم رابطه خوبی ندارند و بر سر مسائل مختلفی با یکدیگر خصومت پیدا می‌کنند، افراد فاسد و فرصت طلب با سوءاستفاده از شرایط بر آن‌ها مسلط شده و اموالشان را به غارت می‌برند.

البته بدیهی است قطع رحم با بستگان نزدیک، زمانی بد و نکوهیده به حساب می‌آید که کدورت و اختلاف بر سر مسائل عادی زندگی باشد نه ارزش‌های دینی؛ که در این صورت نه تنها مذموم نیست، بلکه ممکن است در مواردی لازم هم بوده و جزو وظایف اسلامی و دینی باشد که این خود، بحث جداگانه‌ای می‌طلبد.

پی‌نوشت‌ها:

[1]. میزان الحکمه، ج 7273

[2]. کافی، ج 2، ص 152

- [3]. بحارالانوار، ج 71، ص 109
- [4]. جامع السعادات، ج 2، ص 256
- [5]. اصول کافی، ج 2، ص 155، ح 22 / این حدیث از پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله در تحف العقول، ص 40، این گونه نقل شده است:
- «صلوا ارحامکم وکونوا بالسلام»
- [6]. اصول کافی، ج 2، ص 670
- [7]. اصول کافی، ج 2، ص 155، ح 22
- [8]. اصول کافی، ج 2، ص 175
- [9]. روان شناسی اجتماعی با نگرش به منابع اسلامی، ص 233
- [10]. نظریه های شخصیت، شولتز دوان، ص 344
- [11]. کافی، ج 2، ص 151، ح 6
- [12]. غررالحکم، ج 4، ص 209، ح 5825
- [13]. مستدرک الوسائل، ج 2، ص 152
- [14]. روان شناسی اجتماعی با نگرش به منابع اسلامی
- [15]. سفینه البحار، ج 1، ماده رحم
- [16]. بحارالانوار، ج 74، ص 138، ح 108
- عقیل مصطفوی مجد